

A KÖZÉPKORI RÉGÉSZET NÉHÁNY KÉRDÉSE

Középkori régészetünk eredményeinek áttekintése során (Acta ArchHung 22. 1970. 365—411.) elsősorban a külföldi kutatás tájékoztatása és sokrétű régészeti tevékenységünk bemutatása volt a célunk. A hangsúlyt a legfontosabb következtetések kifejtésében láttuk, hisz nagyon sok témában sikerült a nemzetközi kutatás szempontjából is kamatoztatható eredményeket elérni. Az egyes cikkek következtetéseinek bírálata, korrekciója véleményem szerint az azonos témával foglalkozó további cikkek feladata, mert ott nyílik legjobb alkalom a nézetek, adatok szembesítésére. (Magam az áttekintésben a kétségesnek vélt eredményeket inkább elhagytam, vagy kiemeltebben utaltam arra, hogy a szerző meghatározását használom.)

Egyre szükségesebbé válik régészeti tevékenységünk (s nemcsak a feldolgozások) kritikája néhány általánosabb, módszertani kérdéseket is jelentő szempontból. Ehhez természetesen az utóbbi időszak kutatását is figyelembe kell vennünk, bár ebből inkább az ásatási tevékenység tendenciái mérhetők le és nem a feldolgozásoké. Objektív akadályok (túlterheltség, a kisegítő munkatársak — restaurátor, fotós, rajzoló — csekély száma) és szubjektív tényezők miatt a publikációk jelentős része nagy késéssel készül el, még a gyors információt nyújtó előzetes jelentések sem mind kerülnek beadásra az ásatást követő 2—3 éven belül.

A továbbiakban először az ásatások témaválasztása, majd módszertani szempontból tekintsünk át az alapvető kérdéseket.

A) A témaválasztás

Falvak

A régebben végzett három legnagyobb faluásatásról (Rázom, Móric, Nyársapát) mindeddig csak egy-egy előzetes jelentés számolt be, a teljes feldolgozás késik. Így elsősorban a házak formáját, szerkezetét és építésmódját ismerhettük meg, de a leletanyag és a megfigyelések egészéből levonható következtetések — az általánosan értékelés kivételével — még hiányzanak. Csupán Bálint Alajos feldolgozása tárgyalta részletesebben a falu valamennyi feltárt házát és a leletanyagot, de ezt sem olyan rendszerrel, hogy a 15—17. századon belül megoszlását, változását megismerhessük. Másrészt a településen belüli, az egyes tulajdonosok közötti vagyoni rétegződés felismerése sem lehetséges így, hiszen az építésmódban és a leletanyagban már most is feltűnő minőségi különbségek a lakosság fokozódó elszegényedésének is lehetett következménye.

Az eddigi ásatások zömmel a 12—13. századi és a 16—17. századi helyzet megismerését segítették. Egyre jobban hiányzik a megelőző és a két korszak közötti időre vonatkozó anyag, pedig ez világíthatná meg a hódoltság kezdetére már kiérlelt házfórmák (az alföldi háromszögletű ház) fejlődésének útját vagy a gazdasági eszközök változásait. Az Árpád-kor félig földbe ássott egyszerű konyhói ma már országos elterjedésükben igazolhatóak, de még csak kevés példa (Kardoskút, Miskolc) bizonyítja fejlettebb megoldások fellépését vagy eltérő formájú és jellegű építkezést (Balatonszentgyörgy, Fonyód).

Ezekben a kérdésekben az utóbbi 10 évben sem történt igazán lényeges javulás, csupán a Dunántúl bekaposo-

lásával egy másfajta adottságokkal rendelkező tájék biztosítja legalább az eltérő hagyományokból és építési anyagokból adódó építkezési különbségek megismerését (Csepely, Sarvaly).

Az 50-es és 60-as évek terveiben még súlyponttal jelentkeztek a faluásatások, később az ütemet és a számszerűséget tekintve is csökkentek. Anyagi okok mellett ennek tervezési, szervezeti okai is vannak. (Azt sem lehetett elérni, hogy a nagyobb templomfeltárások során egy-két a közelben fekvő lakóház nyomainak felderítése is megtörténjen, bár ezt a Középkori Albizottság többször is javasolta az éves tervek véleményezésénél.) Az újabb ásatások feldolgozása is késik, csak Csepely előzetes jelentése és Bashalom kézírata készült el. — 1972—1973-ban évenként átlag 3 faluásatás volt, egy kisebb leletmentés kivételével mindegyik a MNM tervásatása (l. a Régészeti Intézettel).

A Régészeti Topográfia készítése során nagy területek rendszeres áttekintése a településkutatás nagymértékű fejlődésével járt. Több esetben egyéni vállalkozás végezte el kisebb egységek településszerkezetének földterítését. A közreadott új módszerű forrásanyag a településtörténet és a településföldrajz számára alapvető, más módon el nem érhető alapokat jelent, amint ezt az 1971. évi nagyvásonyi és 1973. évi veszprémi ülésszak több előadása is részletesen bizonyította. Ez a munka a feltárással kerülő települések kiválasztásához és jó segítséget nyújtana.

Falusi templomok

Az 1970. évi kiállítás térképén (MNM, Nagy Emese összeállítása) jól látható volt, hogy középkori régészetünk 25 éve során az ásatások majd 90%-a (a számszerűséget tekintve) templomásatás volt, s ezen belül is elsősorban kisebb-nagyobb falusi templomoké. Oka nyilvánvaló: egyrészt a műemléki helyreállítások által diktált iram, amelynek során a tervező vagy a régész szükségesnek tartotta a dokumentációt régészeti kutatással is bővíteni. Más esetekben (romok, alapfalak esetében) a veszélybe került emlékek leletmentése sürgető. (De mennyiben indokolt egy puszta templom elszigetelt leletmentése, a körülötte elterülő egykori falu elkerülésével, melynek házaiból hasonló méretű munkával 1—2 feltárható volna és a többi még észlelhető helyét is rögzíteni lehetne a térképen?) Ha ezeknek a rendszerint kisméretű ásatásoknak értékét, eredményeit vizsgáljuk, úgy már a régészeti módszerek alább érintendő kérdéséhez érkezzünk.

Az utóbbi évtizedben már egy egészségesebb, kiválasztó tendencia kezd érvényesülni: csökken a rövidlégtetű kutatások száma, az építési periódusokat behatóbban vizsgálóké gyakoribb, sor kerül a környező sírok feltárássára is. 1972—1973-ban átlag évenként 6 falusi templom feltárással folyt.

Kolostorok, székesegyházak

Az összefoglalásban szereplő 7 ásatás közül csak kettő volt nagyobb méretű. Természetes, hogy így a többinél az építési periódusok alaposabb vizsgálata vagy a kolostor életét, kultúráját megvilágító leletanyag megismerése sem történhetett meg. Még nagyobb hiányt jelentett, hogy a kolostorok lakóépületeinek felderítése csak 3 alkalommal történt meg. Az utóbbi években biztató az előre-

haladás, sok esetben több éves tervátásat teljes feltárást jelent (Buda, Szekszárd, Vértesszentkereszt, Eger, Székesfehérvár, Pilisszentkereszt, Pusztaszer, Somogyvár). Majd minden esetben megfigyelhető, hogy ez a régész erőfeszítésének eredménye, nem a hivatalos tervezés előre kitűzött célja.

1972—1973-ban évenként 1—3 székesegyház és 9—10 kolostor ásatására került sor. Az utóbbiak száma, ha tekintetbe vesszük az ilyen feltárási rendkívüli időigényét, már túl nagy. Kérdéses az is, hogy a kiválasztásnál érvényesülő műemlék-helyreállítási szempontok alkalmazásak lehetnek-e a *történelmileg* legfontosabb helyek megismeréséhez? Egy nagyméretű feltárási esetben pedig csak az utóbbi szempont lehet a döntő, amíg kellő számú régész és fedezet nincsen.

Várák

A várfeltárási témája áll a legjobban a számszerűség és az ásatások mérete szempontjából. Az esetek zömében sokéves, rendszeres tervátások, melyeknek eredménye a felderített építési periódusok eddig nem ismert sokrétűsége, a várfejlődés szakaszainak kibontakozása. Sajnos régebbi és újabb ásatások között szép számmal találunk olyanokat, amelyekről többéves kutatás után még előzetes jelentés sem számolt be. De a többi esetében is a tanulmányok, előzetes jelentések inkább csak az építészettörténeti kérdések megválaszolására törekedtek, mert az előkerült hatalmas mennyiségű leletanyag restaurálása, tudományos feldolgozása késik, néha el sem indult. Így a bemutatott csekélyszámú leleteik alig jellemezhetik a vár életének legfontosabb periódusait. (Meg kell jegyeznünk, hogy a kiállításra kész restaurálás előtt is mód van legalább részben rajzos táblák elkészítésére, a leletek grafikai kiegészítésével. Ehhez a múzeumi rajzolgatók kiépítése hiányzik, az OMF-nél meg sem kezdődött.)

A korai nemzeti és ispánsági várák sokat ösztönzött kutatása az összefoglalás írásakor még csak épp hogy megkezdődött. Azóta számos ásatás történt, többről előzetes jelentés készült. A szabolcsi, visegrádi és soproni esetében elmélyültebb a kutatás, a többinél sajnos minden esetben csupán 1—2 szelvényt vizsgáltak meg; településtörténeti eredményeket csak további rendszeres ásatások hozhatnak.

1972—1973-ban 5, illetve 3 várban folyt ásatás, valamint 3, illetve 1 ispánsági várban és két királyi palotában.

Városok

Középkori régészetünknek a középkori város még ma is legelhanyagoltabb témája. Bár ma már több városban folynak leletmentések, tervátások (Óbuda, Esztergom, Sopron, Székesfehérvár), a kutatás kellő mértékű intenzitása, területi kiterjesztése ritkán valósul meg. A korábbi kutatásnak szinte teljes hiánya miatt a régészek először alapvető topográfiai kérdések tisztázására kell sort keríteni, s így módon nem is biztos, hogy a településtörténetileg legfontosabb területen végzi ásatását. A különböző korszakok kapcsolódása miatt a jelenleginél nagyobb együttműködésre lenne szükség. (A múzeumok felméri személyzete sem elegendő az alapos dokumentáció elkészítésére.) Ráadásul gyakran ásatásra csak az utolsó órában kerül sor, amikor az építkezések előrehaladása miatt az alaposabb munkára nincs idő. A lemaradásnak szemléleti, tervezési okai vannak, de több esetben a kellő számú régész is hiányzik. Míg más témák esetében rendkívül nagyszámú leletmentés történik, városok belterületén alig. Pedig ez esetben már egy szokványos csöfkettes leleteinek begyűjtése, ellenőrzése is olyan adatgyűjtést tesz lehetővé, amit még ásatások sem pótolhatnak, hisz a település kiterjedése és a beépítettség miatt erre lehetőség sohasem adódhat. A leletbejelentő szolgáltat kiépítetlensége ennek egyik oka (hivatalos bejelentés ritka), múzeumbaráti szervezéssel sokat lehetne segíteni.

B) A régészeti módszerek alkalmazása

A középkori régészet nagyon sokoldalú, komplex kutatást kíván (írott források bevonása, építészettörténet, művészettörténet, néprajz stb. eredményeinek felhasználása), de a tulajdonképpeni ásató munka alaposágát, a megfigyelések sokoldalú kontrollját, a leletanyag *már értékelhető* adatokat nyújtó mennyiségének és minőségének elérését nem pótolhatja másfajta kutatás segítségével hívása. Főleg templomátások esetében találkozunk azzal a gyakorlattal, melynél csupán két-három kisebb szelvény segítségével határozzák meg az alaprajzi rendszert, szinteket. A teljes építéstörténet azonban több periódus esetén (ami ritkán bizonyítható már kezdettől fogva) sokkal nagyobb mérvű feltárást igényel. Az egyes alaprajzi rendszerek és építési szintjeik a hozzájuk tartozó rétegek és leletanyag kiértékelését egységükben és kapcsolataikban kívánják meg. Ez a követelmény más épületfeltárási, várasatások esetében is: az átépítések, lakóépületek és védrendszer bővítése sokszor régészetiileg is jól megfigyelhető. Ennek ellenére több esetben az ásató csupán a falelválások, építőanyag és alaprajzi rendszer változásából következtet, elhagyja a rétegek és leletek elemzését, vagy dokumentálásától a feldolgozásban eltekint. A bizonyítás hiányossága után már az sem meglepő, amikor egy idő múlva ugyanannak az építési periódusnak egészen eltérő kormeghatározásáról olvasunk.

Az épületfeltárási rajzi publikációja is mutat hiányosságokat. Kevés ásató közül párhuzamosan kétfajta alaprajzot: a megfigyeléseket rögzítő pontos felmérés és a rekonstrukciót, periódusokat feltüntető kiértékelést. Pedig mindkettőre szükség van (illetve az utóbbi csak az egyszerűbb alaprajz esetében mellőzhető, ami grafikai magyarázatot nem kíván). A kétfajta ábrázolás egyesítése csak magasfokú grafikai teljesítménnyel érhető el, adottságaink inkább az első megoldást teszik lehetővé.

A megfigyelt adatok kiértékelése során szükséges ezek szembesítése a más irányú kutatás eredményeivel, s végül a történeti kép megrajzolása. Ismert történeti események magyarázhatják és kiegészíthetik megfigyeléseinket ugyanakkor is, amidőn a leletek tanúvallomása már nem ad feleletet. A kétfajta meghatározás azonban minden esetben különválasztandó. A régészeti anyag vagy objektum kronológiai meghatározása saját lehetőségein belül az első lépés, melyet nem lehet mechanikusan az ismert történeti eseményekhez kapcsolni; csak valószínűsíteni lehet a kettő összefüggését. Ezzel szemben gyakorlattá vált pl. a tatárjárás vagy a török hódítást *minden* pusztulás, sőt periódusváltás magyarázatoként felhasználni, sőt evvel bizonyítani a datálást. Mintha a középkori történelemben nem is lett volna ezeken kívül számtalan kisebb-nagyobb hadjárat, párháború, feudális támadás, hasonló eredménnyel: kifosztással, tűzvesszel, lerombolással. Csakhogy a legtöbb esetben elmarad mind a pusztulás anyagi *nyomainak* (égési réteg, bontás, sérülések a feltárt ember-tani leleteken), mind megközelíthető *időpontjának* bizonyítása. Mindannyian tudjuk, hogy ilyen nyomokat, régészeti bizonyítékot az ásatás során ritkábban találunk, illetve minél kisebb felületek feltáráására kerül sor, annál kevesebb a valószínűsége, hogy rábukkanunk. Az észlelt esemény idejét is abszolút vagy legalább relatív kronológiai adatokkal kell először alátámasztanunk; itt már más jellegű (pl. építészettörténeti) bizonyítékok bevonásával is kiegészíthetjük régészeti forrásainkat. E bizonyító eljárás nélkül magyarázatunk csak hipotézis és *így is fogalmazandó* meg. Eredményeinket olyanok is használják, akik nem tudják eldönteni egy régészeti adat forrásértékét, vagy csupán rövidrefogott idegennyelvű összefoglalásból tájékozódnak.

Mechanikus időrendi besorolással gyakran találkozunk az egymást követő építési periódusok megfejtésénél, azaz a relatív kronológia feloldásánál — Pl.: I. = 13. sz.; II. = 14. sz.; III. = 15. sz. — főleg alaprajzok szövegében. Mintha már eleve katonás rendbe sorakoztak volna az egymást követő építkezések. Máskor egy uralkodó (Zsigmond, Mátyás király) korszaka szerepel, bár az abszolút kronológiai adatok nem voltak ilyen pontosak. Egy ráépítés, bővítés sokkal gyorsabban is követhette az

előzőt. (Jó bizonyíték erre sok más mellett pl. a budai Mária-Magdolna templom, melynek régészetileg szétválasztott 5 építési periódusa közül a 14. századra 3 volt meghatározható. Bertalan V.-né Bp.R. 22 1971.) Ezért csak a jól bizonyítható építési korszakokat jelöljük idejünkkel, s a többinél hagyjuk meg a relatív időrend (pl. III. periódus) meghatározását. Az uralkodó nevével első sorban a királyi építészet és ehhez kapcsolódó leletanyag csoportjait határozzuk meg, máshol használjuk a század, évtized megjelölést, a forrásaink adta lehetőség szerint. (Tetszetős, prekoncepiált meghatározások vezetnek ahhoz a megtévesztő képhez, amely szerint emlékeanyagunk jelentős része néhány kiemelkedő királyunk uralkodásának évszám-határai közé illeszthető, előttük úr, utánuk megállt az élet: a király volt az egyedüli megrendelő.) — Ilyen, szematikus szemléletből erednek azok a téves kiértékelések is, melyek pl. Mátyás korszakához kötik teljes egészében azt a leletanyagot, melynek

régészeti vagy művészettörténeti meghatározása a 15. sz. második felére-végére utal, noha II. Ulászló uralkodásának elejét is figyelembe kellene venni: a műpártolás, megrendelések még egy ideig folytatódtak, az udvartartás elszegényedése nem olyan hirtelen következett be. (Lásd pl. a budai és nyéki építkezéseit.)

Hibáink, hiányosságaink egy része nem csak saját kutatási korszakunkra vagy országunkra jellemző. Sok hasonló hiányosságra, azonos tévedésekre mutattak rá legutóbb a szlovák középkori régészet helyzetének felmérésekor is (Habovštiak, A. *Studia Historica Slovaca* 1974). Ilyen a leletmentő ásatások túlsúlyba kerülése, kis templomok ásatásának nagy száma, a feldolgozás elmaradása, módszertani hibák a következtetések kidolgozásakor. Ez arra mutat, hogy a nehézségek tudományágunk gyors növekedésével együtt jártak. Leküzdésük közös feladatunk.

Holl Imre

TANÁCSKOZÁS A RÉZKOR ÉS KORABRONZKOR KÉRDÉSEIRŐL A SZLOVÁKIAI PEZINOKBAN

A Pozsony melletti Pezinokban (Bazin) 1975. okt. 13–17 között ült össze hatodszor az európai rézkor és korabronzkor kérdéseivel foglalkozó nemzetközi tanácskozás (Magas Táttra 1971, 1972; Verona 1972; Krakko 1973; Újvidék 1974; Pezinok 1975). A pozsonyi egyetem régészeti tanszéke harmadszor vállalta a tanácskozás megszervezését és rendezését, melynek tárgya ezúttal az európai metallurgia kialakulása és fejlődésének korai szakasza volt. A fémművesség létrejötté jelentős történeti és gazdasági kérdésekkel is kapcsolatos. Ezért a tanácskozást igen nagy érdeklődés kísérte. 9 ország (Anglia, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország, NSZK, Olaszország, Románia és Svájc) kutatói 23 előadásban számoltak be a rézkori és bronzkori fémművességgel kapcsolatos kutatásairól. Magyarországot Bóna István, Schreiber Rózsa és Kalicz Nándor képviselte. Mint minden eddigi tanácskozáson, most is igen széles — a magyar terminológia szerint a későneolitikumtól a későbronzkor kezdetéig terjedő — időhatárokat öleltek át az előadások.

E. Pleslová, M. Novotná és *Kalicz N.* a délkelet-európai fémművesség legkorábbi szakaszainak történeti és gazdasági kérdéseit igen széles összefüggésben boncolgatták. A balkáni fémművesség önálló eredetét nem fogadták el, de hangoztatták, hogy a balkáni fémfeldolgozás megelőzte a Kárpát-medenceit. Kalicz N. az első magyarországi későneolitikus réztárgyakat balkáni importnak véli és úgy gondolja, hogy csak a korai és középső rézkorban indult meg robbanásszerűen az erdélyi és szlovákiai rézérc feldolgozása. *J. Bouzek* is a Kelet-Mediterrán vidéken keresi az európai fémművesség eredetét, azonban a Balkánon igen korán önálló típusok jöttek létre. Egy új kelet-szlovákiai meglepően gazdag korarézkori arany- és rézleleteket tartalmazó temető feltárását ismertette *J. Vízda*. A temető kőanyagáról *J. Malina* bizonyította be, hogy Volhyniából származik. *K. Parczewski* Dél-Lengyelországban talált két rézbaltát mutatott be, melyek a korarézkori kőkereskedelemmel kerülhettek oda. *A. Točík* a közép-szlovákiai, (Spanja-Dolina, Herrgrund-Úrvölgy lelőhely) sajnos nem keltezhető őskori rézbánya problémáit és kőeszközait ismertette. *B. Brukner* a badeni kultúrákomplexum új vajdasági leleteit mutatta be. A boherázi csoport eredetét Morvaországban tételezi fel, de emellett a déli kialakulást sem zárta ki. A legrégebbi svájci rézleletek stratigráfiai és kronológiai helyzetét elemezte *Ch. Strahm*. Az első rész a Cortaillod kultúrából ismeretes. A legrégebbi réztárgyakkal kapcsolatban délkelet-európai importra gondol, abban az időben, amikor

Magyarországon a bodrogkeresztúri kultúra élete virágzott. A Kárpát-medencei korabronzkorral négy előadás foglalkozott. *E. Schubert* úgy látja, hogy a rézkorban egységes fémművesség a rézkor végén szétfűzött. A peremvidéken ennek egyik tipikus képviselője a Ljubljana (Laibach) melletti Ig lelőhely fémművessége. *Schreiber R.* a korabronzkor különböző csoportjai fémművességének eredetét vizsgálta Közép-Magyarország területén. A haragedeny-csepeli csoport fémművességét nyugati eredetűnek, a későnagyrevi kultúra fémművességét déli eredetűnek tartja. A Maros vidék közvetítő szerepét hangsúlyozta, ahonnan a mokriini temető bronzékszerreit ismertette *M. Girič. J. Pastor* pedig a Kassa környékén felfedezett és a Kárpátokon kívüli területekkel, valamint a magyarországi ottományi típusú leletekkel összefüggő korabronzkori Košťany csoport új sírleleteit mutatta be. Az aunjatitzi kultúra új bronzait, valamint egy öntőműhelyt ismertetett *V. Moucha*. Az észak-italiai korabronzkori Polada kultúra származási problémáinak ismertetése mellett a fémművességről is beszámolt *A. Aspes* és *I. Fasani*, s bemutatott egy új öntökemencét is. *M. Florescu* a Moldvában elterjedt korabronzkori Monteoru kultúráról adott összefoglaló tájékoztatót. A bronzkori fémművesség tematikáját a halomsíros kultúra és egyidős más kultúrák ismertetése zárta le. *P. Novak* cseh—morvaországi kardokat és törőket tartalmazó síregyütteseket elemzett. *M. Gedl* és *M. Cabalska* a lengyelországi középső-bronzkornak a német és Kárpát-medencei területtel fennállott kapcsolatát vizsgálta. Az interdiszciplináris kutatásokat elsősorban *B. Ottaway* képviselte, aki a matematikai módszer alkalmazhatóságáról beszélt a fémleletek értékelésében. *G. Kupco* az őskori fémek analízisével kapcsolatos módszerét ismertette. *J. Waldhauser* a röntgenvizsgálatok eredményességét kelta vasleletekkel illusztrálta. Az előadásokat élénk viták, baráti szakmai beszélgetések követték.

Egész napos kirándulás keretében Vöröskő, Dévény, Nagyszombat és Pozsony műemlékeit, illetve múzeumait tekintettük meg. Több fogadás élénkítette a tanácskozás hangulatát. A kitűnő szervezés B. Novotný professzornak, M. Novotná docensnek és munkatársainak köszönhető.

A tanácskozás igen hasznos volt, mivel a nemzetközi régészeti érdeklődés előterében álló témával kapcsolatban új eredményeket, új véleményeket és új leleteket ismerhettünk meg. A viták, baráti beszélgetések, tapasztalatszerelések elősegítik, hogy a hazai témák kutatásában is előre lépjünk.

Kalicz Nándor